

להלן יתוארו ארבע הסיבות העיקריות לפיתוחו של מבחן מעש"ה:

- א. התחום הסמנטי מתפתח מאוד בגילים 5-11.
- ב. ילדים לקויי שפה ולמידה מתקשים ביכולות הארגון המילולי, ביניהן גם ביכולת הסמנטית.
- ג. אין כמעט מבחנים בעברית הבודקים יכולת לשונית-סמנטית דבורה של ילדים בני 5-11.
- ד. מעש"ה הוא מבחן קל להעברה ומספק ידע רב על הנבדק תוך פרק-זמן קצר.

נפרט כאן את שלוש הסיבות הראשונות לפיתוח מבחן מעש"ה אשר צוינו לעיל:

א. **התחום הסמנטי מתפתח מאוד מגילאי 5-11.** ידוע לנו ששפה משתפרת ומתפתחת מהלידה עד גיל מבוגר. בעבר התמקד המחקר הפסיכולינגוויסטי ההתפתחותי מגיל הלידה עד שש. עתה ידוע שישנם תחומים לשוניים המתפתחים דווקא בגיל בית-הספר, עם החשיפה לקריאה ולמקצועות לימוד מגוונים. ילדים מגיעים לבית-הספר, כאשר המערכות הדקדוקית, הפונולוגית והפרגמטית בשלות במידה רבה. אולם התחום הסמנטי-מורפולוגי והתחום הלקסיקלי ממשיכים להתרחב משנה לשנה. הציפיות של מערכת החינוך מן הילדים הולכות וגדלות הן מבחינת הקריאה והכתיבה והן מבחינת הצורך להבין ולבטא אוצר מילים נרחב. בעיקר נדרש מהילדים בבית-הספר כושר להמשה מילולית בדרך של מתן סיבה ותוצאה, יכולת השוואה, יכולת הגדרה והסקת מסקנות. לאחרונה נחקרות היכולות המילוליות בגיל בית-הספר גם בעברית, ונראה שהן ממשיכות להתפתח משנה לשנה בבית-הספר היסודי, בחטיבת הביניים ואף בבית-הספר התיכון (ראו גם רביד, 2002).

ישנם ילדים בעלי קשיי שפה ולמידה שאינם עומדים בהצלחה בדרישות אלו. לכן קורה לא פעם שילדים שנחשבו בגן כבעלי דיבור ושפה תקינים, מופנים בשלבים שונים של בית-הספר היסודי לאבחון יכולת הלמידה ולטיפול בה, ובכלל זה לאבחון היכולות בשפה הדבורה והכתובה. מחקרים רבים מצביעים על קשר הדוק בין היכולות הדבורות לבין היכולות הכתובות, דהיינו ילד בעל אוצר מילים דל יתקשה גם בהבנת הנקרא ולעתים גם בפיענוח הכתוב. לדוגמה, שימוש באוצר מילים מצומצם ישפיע על הבנת הנקרא, כיוון שכאשר התלמיד מפענח מילה, אך אינו מוצא אותה בלקסיקון האישי שלו, הוא נאלץ לשער את משמעותה. ריבוי מצבים כאלו מוביל לקשיים בהבנת הנקרא ולהאטה בשטף הקריאה. בנוסף, כושר המשגה מילולית חשוב בהבנת טקסטים, שכן בתוך הטקסטים יכולה להופיע מילה רב-משמעית (לדוגמה, מפה) ואז יאלץ הקורא להתמודד במהירות עם המשמעויות השונות כדי להבין את שקרא.

המבחן המתואר כאן הוא מבחן הבודק יכולות של ביצוע מילולי ותיאור סמנטי. להלן סיכום של

מספר מחקרים אשר מעידים על ההתפתחות שחלה בשנות בית-הספר היסודי בתחום זה:

- (1) אוצר המילים של ילדים מגיל גן חובה עד כיתה ה' עולה מכ-10,000 מילים לכ-40,000 מילים. במהלך לימודיהם בבית-הספר היסודי קצב הלימוד הממוצע הנו של 10-14 מילים ביום, ובכל שנה הם מעשירים את שפתם ב-3,000 עד 4,000 מילים (Anglin, 1993).
- (2) בגילים 5-11 ילדים רוכשים מושגים מילוליים של זמן, צורה, גודל, מרחב, כמות קרבה משפחתיים (Nippold & Martin, 1988). השימוש במושגי יחס מתחיל כבר בגיל שנה וחצי עד שנתיים וחצי, אולם כמות מושגי היחס השונים והיכולת להשתמש בהם באופן מדויק יותר הולכת ומתפתחת בשנות בית-הספר היסודי.
- (3) בגילים 5-11 מתפתחת יכולת הגדרת מילים. ישנו מעבר משימוש בהגדרות שמתמקדות בתחום אחד, בדרך כלל תחום פיזיולוגי חיצוני הקשור לחושים (כגון צבע, צורה) או הקשור לתפקיד,

- להגדרות מופשטות וכלליות שמכילות תחומים אחדים (Benelli et al, 1988; נוימן, 1995). כמור- כן מגיל שמונה ילדים מסוגלים להגדיר מילים בעזרת הגדרה אריסטוטלית, דהיינו תוך שימוש במשפט בנוי כהלכה: "X הוא Y" או "תפוז הוא פרי". כמור-כן נוספות בהגדרה התייחסויות לתחומים שונים, כגון קבוצת-על, מרכיבים, טעם, סוגים.
- (4) בגיל בית-הספר משתפרת יכולת הילדים לשיים פריטים המשתייכים לקבוצה וכן לשיים את קבוצת-העל (Gelman & Markman, 1987). אוצר המילים הגדל מאפשר לילד להכיר את ההבדלים הדקים בין מילים דומות ולבטא אותן. בשלב זה ילדים מסוגלים להסביר באופן מילולי את הדמיון ואת השוני של מילים מאותה קבוצת-על.
- (5) בגילים 5-11 ילדים מבינים יותר מילים רב-משמעיות ומשתמשים בהן, וזאת בהשוואה לגיל צעיר יותר (Owens, 2001). מילים שנשמעות זהות ונכתבות באופן זהה ומילים שנשמעות זהות ונכתבות באופן שונה, נרכשות עם החשיפה לקריאה ולכתיבה. היכולת להבדיל במשמעות השונה של מילים כאלה חשובה מאוד להתפתחות הבנת הנקרא.
- (6) בגיל חמש ילדים מבינים רק מספר מצומצם של ניבים ומטפורות. מגיל שבע חל גידול בהבנה ובהפקה של ניבים, פתגמים ומטפורות (Nippold & Martin, 1988). תחום זה מושפע מאוד מהשפה העשירה המאפיינת את הלשון הכתובה. לפיכך ילדים שקוראים הרבה יבינו ואף יוכלו להשתמש במשלב לשוני הכולל ניבים ודימויים.

ב. ילדים לקויי שפה ולמידה מתקשים ביכולות הארגון המילולי, ביניהן גם ביכולת הסמנטית.
 כ-10-15 אחוז מן הילדים באוכלוסייה סובלים מקשיי דיבור, שפה ולמידה. ילדים אלה מאובחנים לפעמים בגילים שלוש עד חמש ואף זוכים לטיפול לשיפור יכולותיהם השפתיות. פעמים רבות ילדים מופנים לאבחון ולטיפול רק בכיתות היסוד הנמוכות (א'-ג') בשל קשיי קריאה וכתיבה. מסתבר שחלק גדול של קשיי הקריאה נובע לא רק מקשיים במודעות הפונולוגית, אלא גם מדלות לשונית ומחוסר ידע על משמעותן המדויקת של המילים.
 להלן מספר נתונים מן הספרות המחקרית על הקשיים של ילדים לקויי שפה בגיל בית-הספר היסודי:

1. ילדים בעלי לקויי שפה ולמידה (LLD – Language & Learning Disorders) הם בעלי אוצר מילים דל. המילים שבהן הם משתמשים אינן מדויקות ואינן מתאימות להקשר מסוים. זאת מכיוון שלילדים אלה אין ידע מדויק על משמעות מילים דומות. פעמים רבות מילים מאוחסנות אצלם בהקשרים סמנטיים ופרגמטיים מצומצמים, ולכן גם שליפתן נעשית בהקשרים מוגבלים או בלתי מתאימים (Semel & Wiig, 1995).
2. החוקרים טוענים (קוזמינסקי, 1993) כי אצל ילדים לקויי למידה יש קושי בשליפה מהזיכרון הן בהיבט הפונולוגי והן בהיבט הסמנטי. שני תחומים אלו מושפעים זה מזה ויוצרים מצבים, שבהם מילים מתאחסנות באופן שגוי. ייתכן שימוש במילים שגויות מבחינה פונולוגית, כגון: "פחמנייה" במקום "חמנייה".
- קושי בשליפה מתבטא במעבר בין מילים בקטגוריות דומות. למשל, כשילד מתבקש לומר שלושה שמות של פרחים, הוא יאמר: כלנית, שושנה ועלה. קושי זה בשליפה גורם גם לשימוש במילים סתמיות וריקות, כגון: "כזה", "כאלו", "דברים" (Bishop & Leonard, 2000).
3. יכולת הגדרת המילים אצל ילדים לקויי שפה ולמידה מוגבלת. על-פי Semel & Wiig (1995), ילדים מקבוצה זו נוטים להשתמש בהגדרה ספציפית ואף אישית (אידיוסיןקרטיית). למשל, כאשר מבקשים מילד להגדיר כובע, ייתכן שהוא יאמר "הכובע המצחיק הזה של אבא שלי". כמור-כן הם יתמקדו בעת הגדרת מילים בתכונות בולטות ובתפקיד. לדוגמה, הגדרה לטלפון יכולה להיות: "לבן ומצלצל".

4. ילדים לקויי שפה ולמידה מתקשים לאפיין את התכונות המרכזיות של מושג או קטגוריה ואת היחסים בין מושגים. קושי זה נובע בחלקו מידע עולם דל ובחלקו מיכולת מוגבלת לאחסן מושגים לפי קטגוריות וסוגים. כאשר ילדים אלה מתבקשים לציין את השוני בין שני אובייקטים דומים, הם עשויים לציין שוני לא מהותי. לדוגמה, בתשובה לשאלה: "מה ההבדל בין כלב ובין חתול?" ילדים אלו אומרים: "לאחד יש זנב ארוך ולאחד יש זנב קצר."
5. ילדים לקויי שפה מתקשים בהבנת מילים רב-משמעותיות ובשימוש בהן (Bernstein & Tiegerman-Farber, 1997). קושי זה נובע הן מאוצר המילים הדל של ילדים אלה והן ממורכבות התפיסה שלמילה מסוימת יכולות להיות שתיים, שלוש ואף יותר משמעויות.
6. יכולת הפשטה והמשגה מילולית מוגבלת. ילדים לקויי שפה מתקשים לתרגם רעיון למילים ולארגן את מחשבותיהם (Bernstein & Tiegerman-Farber, 1997). משום כך ההסברים שלהם למילים או ליחסים בין מילים קשורות אינם מלאים. ייתכן שימוש במשפטים חלקיים או כאלה שאינם קשורים זה לזה.
7. ילדים לקויי שפה ודיבור מתקשים בהבעה, בארגון המסר המילולי ובשליפה יותר מאשר בהבנה (Bishop & Leonard, 2000).

ג. אין כמעט מבחנים בעברית הבודקים יכולת לשונית-סמנטית דבורה של ילדים בני 5-11. באנגלית קיימים מבחנים רבים לבדיקת היכולת הסמנטית הדבורה של ילדים בגילים 5-11. מבחנים כאלה עוזרים לבדוק את רמת התפתחותו הלשונית של נבדק יחסית לבני גילו. כמורכב הם מסייעים להשוות בין מצבו של הילד בתחילת הטיפול לבין מצבו כעבור פרק-זמן מסוים. מבחנים הבודקים יכולת לשונית חשובים גם לצורכי מחקר והשוואה בין קבוצות שונות. בעברית קיימים מספר כלים לאבחון השפה הדבורה. רובם המכריע תורגמו לעברית, אך לא בוצע עליהם מחקר, והמשתמשים בהם נעזרים בנורמות מן השפה האנגלית. חלק מכלים אלו הותאמו לעברית ובוצעו עליהם מחקרים (כגון, גורלניק, 1982; טובול, 1993). רק מעטים מהמבחנים שנבדקו והותאמו לעברית עוסקים באופן ממוקד ביכולות סמנטיות, ורק מעטים מיועדים להערכת יכולות אלה בגיל בית-הספר היסודי.

להלן נציין מבחנים בעברית שנותנים ידע חלקי בתחום הסמנטי והלקסיקלי:

- 1) במסגרת עבודת M.A. בחוג להפרעות בתקשורת באוניברסיטת תל-אביב, תורגם והותאם לעברית תת-מבחן אסוציאציות אודיטוריות של ה-ITPA (פישר, 1982). מבחן זה מתאים לילדים בני 4-11. הוא בודק יכולת של שפה דבורה, כשהתשובה המתבקשת בכל פריט היא מילה בודדת. אין במבחן זה דרישה להסביר את משמעותן של המילים ולנמק הבדל או שוני ביניהן.
- 2) בחוג להפרעות בתקשורת נעשתה עבודת M.A. נוספת, שעסקה בתרגום מבחן ה-BTBC – Boehm Test of Basic Concepts לעברית (בן-ארויה, 1975). המבחן מיועד לבני 5-8. זהו מבחן של הבנת מושגים יחסיים. הילד צריך להצביע על התמונה המייצגת את המושג שהבודק אמר. הילד אינו צריך לארגן את דבריו ולהביעם באופן מילולי.
- 3) מבחנה של אירית כצנברגר (2002) "הערכת עברית מדוברת" הנו מבחן המיועד לילדים בני ארבע עד שבע שנים. כלי זה מסייע להעריך את הילד הנבדק בשישה תחומים לשוניים: תיהלון אודיטורי, אוצר מילים, תחביר, מודעות פונולוגית, חשיבה מילולית וסיפור ברצף. הכלי מכיל פריטים רבים המאפיינים את שלבי רכישת השפה ואת מבנה הלשון העברית. במבחן זה אין טבלאות התפתחותיות וניתוחים כמותיים.
- 4) מבחנה של אוולין שתיל (2002) לניבוי יכולת הקריאה והשפה מתוקנן בעברית, והוא בודק כישורי טרום-פיענוח וכישורי הבנת השפה המדוברת. למשל, המבחן בודק ערנות תחבירית

ומורפולוגית, הבנת הנשמע ומושגי דפוס. אולם אין בו הערכה של יכולות סמנטיות, אם כי יש בדיקה של יכולת השיום המהיר.

לאור המבחנים הקיימים בעברית בתחומי השפה הדבורה, נראה כי ישנו צורך במבחן המתמקד ביכולות סמנטיות ולקסיקליות של ילדים בני חמש עד אחת-עשרה. כמובן נוכחנו כי חסר מבחן שיבדוק יכולות סמנטיות של ארגון והמשגה מילולית ולא רק של יכולת שיום.